

- Б. Із заборonoю конкуренції
- В. Зі становленням правової держави
- Г. З розвитком освіти

Література:

1. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посібник. Вид. третє, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 1999. 427 с.
2. Основи політичної науки: курс лекцій / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 1997. 336 с.
3. Основи демократії: посібник / Бессонова М., Бірюков О., Бондарчук С. та ін.; за заг. ред. А. Колодій; АПН України та ін. Київ: Ай Бі, 2002. 679 с.
4. Політологія: підручник / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. Київ: Вища школа, 1998. 415 с.
5. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2003. 528 с.
6. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: «Новий світ – 2000». 344 с.
7. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.

11. ДЕМОКРАТІЯ ТА ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Функції засобів масової інформації у суспільстві.
2. «Четверта влада» і демократія.
3. Роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки.
4. Нова інформаційна ситуація і тенденції розвитку засобів масової інформації.

У політичній системі сучасного демократичного суспільства дедалі важливішу роль відіграють засоби масової інформації. Під останніми розуміють газети, журнали, теле- і радіoproграми, кінодокументалістику,

інформаційні агентства, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації. Вони виступають посередником між журналістом, дописувачем і аудиторією. В процесі функціонування засоби масової інформації здійснюють двобічний зв'язок між комунікатором (тим, хто надає інформацію) і реципієнтом (тим, хто її сприймає), іншими словами, відбувається своєрідне спілкування, але не особистісне, як у повсякденній практиці, а з допомогою масових форм зв'язку. Між комунікатором і реципієнтом існує технічний канал зв'язку.

Журналістика як засіб масової інформації разом з тим є виразником інтересів суспільства, його різних соціальних груп, категорій, окремих особистостей. Зрозуміло, що діяльність засобів масової інформації має важливі суспільно-політичні наслідки, оскільки характер масової інформації, адресований аудиторії, визначає значною мірою її ставлення до дійсності і напрям соціальних акцій.

Засоби масової інформації здійснюють серйозний вплив на суспільство, його стан і розвиток. Вони можуть сприяти прогресу або гальмувати його. Характерною щодо цього є діяльність засобів масової інформації у тоталітарному суспільстві. З одного боку, вони стають жертвою тоталітарного режиму, втрачаючи всі позитивні якості вільної трибуни, засобу інформування населення, а з другого — виступають як засіб тоталітарного режиму. Інтенсивне використання засобів масової інформації — особливість цього режиму.

Які ж характерні риси засобів масової інформації в тоталітарному суспільстві? Вони — породження і продовження самої системи з її надмірною централізацією, безумовним підпорядкуванням центру, командними методами керівництва, придушенням навіть найменшого інакомислення та ініціативи, догматизмом і прислужництвом. Однопартійна система, жорстке планування в економіці, відсутність матеріальної зацікавленості у якісній праці, канонізація єдиної ідеології з її міфами і стереотипами, відірваність від реальності, постійні пошуки ворога,

наліплювання ярликів— усе це не могло не позначитися на роботі засобів масової інформації.

Для засобів масової інформації часів культу особи і періоду застою характерні насамперед політична нетерпимість, проповідь однодумства, відірваність від життя, спроби нав'язати всім "єдиновірне вчення", брехня і напівправа, догматизм мислення, наказний тон, відсутність критики самих основ суспільних вад. З цим тісно пов'язані постійне запізнення в інформуванні населення, неповнота і спотворення інформації, замовчування характерних особливостей життя людей за кордоном.

Але й у цих нелегких умовах на сторінках газет і журналів, на телебаченні й радіо з'являлися сміливі, принципові виступи, які розбуджували думку і совість. Засоби масової інформації, загалом література, готували суспільство до кардинальних змін.

Саме в цей час народилося таке поняття, як гласність— своєрідний перехідний етап між періодом мовчазного однодумства до свободи слова. Гласність — це право знати про все, що відбувається у світі і в країні. Вона передбачала можливість одержувати правду і говорити правду, не побоюючись за наслідки. Гласність слід розуміти як право на власну думку, самостійність та оригінальність мислення, бо власне це і є запорукою суспільного прогресу, засобом протистояння застою.

Різновидом обмеження гласності тривалий час були спроби підпорядкувати її розмовам про «соціалістичний вибір». Ми, мовляв, за політичний плюралізм, але він не повинен поширюватися за межі соціалістичного вибору. В саме ж поняття соціалізму нерідко вкладався дещо оновлений соціалізм уже відомого казармового типу.

Звичайно, будь-яка свобода має свої береги. Своєрідним берегом свободи слова виступають об'єктивність, істинність, достовірність, доказовість інформації, які ґрунтуються на чесності, порядності, відповідальності перед Законом. І ще гласність, свобода слова гарантують право на спростування брехливої інформації. Кожна демократична країна має певну систему законів,

конституційних положень, які регулюють стосунки між засобами масової інформації і суспільством, між журналістом і державою, між видавцем і аудиторією. У США, наприклад, відсутні будь-які закони про пресу — все регулюється відповідною статтею Конституції. У більшості ж країн Європи розроблена розгалужена сукупність законів та законодавчих документів, покликаних регулювати діяльність засобів масової інформації.

У демократичній, правовій державі кожен громадянин має гарантоване законом право знати про все, що там відбувається. Як слушно підкреслюється у численних дослідженнях, як це впливає із повсякденної практики, без свободи слова немає демократії, без демократії немає свободи слова. У свою чергу, свобода слова і демократія неможливі у наш час без вільної, незалежної преси. Засоби масової інформації є у цьому випадку такими ж компонентами демократичної системи, як парламент, виконавча влада, незалежний суд. У цьому розумінні про них прийнято говорити як про «четверту владу». Це образний, метафоричний вислів, який свідчить, що преса — влада своєрідна. Вона не є владою у прямому значенні слова, тобто не є аналогічною із законодавчою, виконавчою чи судовою владою.

Звичайно, засоби масової інформації як спосіб масового зв'язку між тими, хто управляє, і тими, хто є об'єктом управління, тобто громадянами того чи іншого суспільства, несуть не тільки оперативну, а й офіційну інформацію — закони, розпорядження, укази тощо. Цим самим вони передають волю влади, її вимоги. Це специфічний вид директивної інформації, розповсюдженої у масовий спосіб.

Разом з тим засоби масової інформації є видом зворотного зв'язку. Вони акумулюють думки, прагнення, судження людей практично з усіх сфер життя громади. Це своєрідний і ні з чим незрівнянний барометр громадської думки. Засоби масової інформації у демократичному суспільстві повинні бути діалектичне протилежним стосовно «влади» полюсом, а не тільки інструментом пропаганди, хоч вони виконують і таку роль. Це, як засвідчує досвід, далеко не просте завдання. Досить згадати гострі ремствування на

пресу з боку представників влади та й просто громадян. Преса, мовляв, розперезалася, вона сіє ворожнечу, підриває основи, спотворює. Причому власті міняються — на зміну призначеним зверху приходять обрані демократичним шляхом, а суть звинувачень залишається майже незмінною. Все ж нарікання па несправедливість критики, прохання і вимоги не «виносити сміття», вирішувати конфлікти «у робочому порядку». Між тим суть демократії не тільки у тому, що представники влади обираються демократичним шляхом, а й у тому, що вони підзвітні виборцям.

Публічне обговорення дій, учинків, політики тих, у чийх руках влада, — запорука того, що вдасть імуші не будуть цією владою зловживати. Жоден із диктаторів не допускає навіть у думці, що його вчинки можуть бути піддані публічній критиці. Відчуття безкарності за свої вчинки — одне з найбільш згубних для суспільного організму. Воно призводить до застою, загнивання. Суттєвою ознакою тоталітаризму є відсутність опозиції, в тому числі вільної преси, яка за своєю природою, за призначенням протистоїть волюнтаризму, зухвальству властей.

Журналістика — це різні потоки, різні рівні інформації, насамперед елементарні повідомлення про події і факти. Їх прийнято називати новинами. Це поверхнева, так би мовити, інформація, об'єктивне відтворення того, що відбулося або відбудеться. Ці події відповідним чином пояснюються, коментуються, тобто пов'язуються з уже існуючими базовими знаннями, своєрідно вписуються у систему існуючих теоретичних понять. Шляхом донесення відповідної аналітичне — публіцистичної інформації преса бере посильну участь у творенні нових знань. Як і саме життя, преса перебуває у постійному русі, самовдосконаленні.

Демократичне суспільство наділяє працівників засобів масової інформації великими правами, але останні несуть і велику відповідальність перед суспільством. Недопустиме зловживання свободою слова.

Здійснюючи програму діяльності того чи іншого засобу масової інформації, журналіст має право отримувати відомості із будь-якого джерела,

але разом з тим він зобов'язаний перевіряти достовірність інформації, яку адресує аудиторії, відмовитися від даного йому доручення, якщо воно пов'язане із порушенням закону, поважати права, законні інтереси громадян, організацій. За це чи інше порушення, протизаконний акт журналіст може бути притягнутий до кримінальної та іншої відповідальності.

Засоби масової інформації виражають і формують громадську думку, яку прийнято розглядати як колективне судження людей, в якому ставлення до подій і явищ виявляється у формі схвалення, осуду або вимоги. Громадська думка формується в процесі руху інформації в суспільстві, відображає людське буття, суспільну практику людей і виступає як регулятор діяльності. Вона створюється під впливом буденної свідомості (включаючи соціальну психологію), емпіричних знань, навіть забобонів, а також науки, мистецтва, політики і, зрозуміло, всіх джерел масової комунікації.

Будучи станом суспільної свідомості, громадська думка є ніби посередницею між свідомістю і практичною діяльністю людей. Не підмінюючи ні однієї із форм суспільної свідомості, не спираючись на організовану силу як закон, не визначаючи цілей, як це робить програма, громадська думка з допомогою специфічних засобів, шляхом схвалення або осуду, захоплення чи зневаги, акцентування інтересів, раціональної та емоційної оцінки людей і їхніх учинків сприяє трансформації тих чи інших ідей у конкретні вчинки. Розуміючи всю складність вичленення мотивів поведінки людей, пов'язаних з їхніми потребами і переконаннями, не можна не погодитися з думкою вченого О. Уледова про те, що «стан свідомості (в тому числі громадська думка) становлять суб'єктивний бік реальних відносин та діяльності людей, виступаючи в ролі рушійної сили».

Отже, виражаючи і формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, акумулюють досвід і волю мільйонів, а з другого — впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей. Тоталітарні режими не рахуються з громадською думкою. У демократичному суспільстві управління соціальними процесами передбачає вивчення і вплив

саме на громадську думку. А у зв'язку з цим справді величезна роль засобів масової інформації. Вони стають важливим компонентом демократичних форм управління соціальними процесами.

Засоби масової інформації здійснюють свою політичну, управлінську роль у політичній системі шляхом обговорення, підтримки, критики й осуду різних політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, громадських формувань, політичних партій, фракцій. Процес перебудови, демократизації суспільства надзвичайно активізував засоби масової інформації і в цьому плані. Досить згадати обговорення проектів найрізноманітніших законів, проектів економічних реформ, структур управління і т. д.

Слід також пам'ятати, що пропаганда, навіть підтримка тих чи інших політиків, їхніх програм не означає їх некритичного сприйняття. Гіркий досвід минулого застерігає від колишніх захоплень програмами і діями окремих політичних лідерів. Преса повинна зважено і критично оцінювати їх. Звичайно, критичний підхід не має нічого спільного з тим огульним, упередженим запереченням нових ідей, рухів, формувань, характерним для компартійної преси. Йдеться про порушення елементарних норм плюралізму, етики і моралі.

По-перше, це небажання дати об'єктивну інформацію про явище. Можна не погоджуватися з чужою позицією, але об'єктивно викласти її — норма журналістики. Спотворення і підтасовка фактів, викривлення позиції опонента і понині залишаються засобами боротьби проти нового як ворожого, неможливого, антинародного. Це типовий більшовицький підхід, який потрібно долати.

По-друге, це типові публічні доноси на окремих осіб, знаходження «компромату», інформації з сумнівних і загадкових джерел про ту чи іншу людину, якими рясніли сторінки комуністичних газет уже у так звані перебудовані роки.

А між тим, саме засоби масової інформації повинні показувати зразок політичної культури, зміни самої сутності політичного мислення. Преса, інші засоби масової інформації покликані виховувати цю політичну культуру в суспільстві. Політична культура журналіста передбачає правдивість, чесність, надання переваги загальнолюдським чинникам перед кастовими, класовими. Висока політична культура передбачає також добросовісність у викладі точки зору політичного опонента, недопустимість поширених і сьогодні мітингових прийомів навішування ярликів, підміни переконливих аргументів суто емоційними засобами суперечок і звинувачень.

Демократизм, політична культура несумісні з нетерпимістю, коли автори, не соромлячись образливих виразів, шукають і малюють образ ворога. Полеміка ще нерідко перемішується з відкритою лайкою. Без політичної боротьби, часто гострої, принципової, демократичне суспільство обійтися не може.

Йдеться не просто про прийоми полеміки, а про явища глибинніші, про певну ментальність, про одержану у спадщину з минулого традицію непримиренності до тих, хто мислить не так. За цим стоїть внутрішня впевненість у власній непомильності. «Характерна риса сьогоденного суспільства, за моїми спостереженнями, — це невміння вести суперечку, — зазначає відомий політолог, один із архітекторів «Празької весни» Млинарж, — супротивні сторони з піною на губах доводять свою правоту, яка звичайно виражається у крайніх формах, стараючись «добити» опонента, щоби він більше не міг підняти голову. До масової свідомості ще не ввійшло, що істина, як правило, відносна: той, хто безумовно має рацію тепер, завтра може виявитися неправим, і йому доведеться це визнати. У цивілізованому суспільстві загальноприйняте співробітництво із суперником, навіть політичним противником. Завтра вони можуть помінятися місцями: той може бути зверху, а цей виявиться щодо нього в опозиції. Тільки навчаючись на перших помилках, позбуваючись нетерпимості, молода демократія зуміє виступити перед спокусою встановити диктатуру».

Оновлення суспільства, очищення думки від закорузлих схем, вияв доброзичливості і людяності, чесності і порядності — процес тривалий. І роль у ньому засобів масової інформації значна. Це і є оволодіння сучасним мисленням.

Незмінно посилюються міжнародні контакти людей. У зв'язку з цим змінилися сама сутність і тон висвітлення засобами масової інформації взаємовідносин між країнами і народами.

По-перше, інформація про міжнародні стосунки стала ширшою і об'єктивнішою. Численні матеріали преси про загниваючий капіталізм поступаються серйозним публікаціям, у яких аналізується реальний стан життя за рубежом.

По-друге, пригасання «холодної» війни, яка тривала десятиліття, не могло не змінити і сам підхід у висвітленні міжнародних проблем, зміну у системі обміну інформації. У зв'язку з цим з'явилася значна кількість матеріалів про позитивний досвід роботи зарубіжних фірм, підприємств, організацій, про систему освіти, медичного обслуговування.

Засоби масової інформації буквально відкрили очі багатьом людям на світ, раніше прихований від них туманом проклять і спотворень. Завдяки телебаченню, зокрема організації телемостів, а також публікаціям зарубіжних авторів у вітчизняній пресі, почали розвіюватися міфи про нелюдський буржуазний суспільний лад, який безжалісно експлуатує трудящих. І навпаки, люди за рубежом дістали змогу переконатись у тому, що і наш народ не має нічого спільного з тим монстром, яким нерідко зображала його масова пропаганда.

Останні роки викликали значну активізацію засобів масової інформації і увагу до них з боку громадськості. Значно зросли тиражі газет, журналів. Цей же період у житті журналістики знаменується таким новим явищем, як виникнення так званої неформальної преси, тобто офіційно недозволених, не підцензурних видань. Напівлегальними стали колишні «самвидавські» газети і журнали. Невिбагливі за поліграфічним виконанням та нерідко й за

літературними якостями, вони викликали неабиякий інтерес вміщеною в них інформацією, раніше недоступною для широкого читача.

Вирішальною особливістю діяльності засобів масової інформації в умовах переходу від тоталітаризму до демократії є їх активна участь у національному відродженні. Це означає не тільки різке збільшення матеріалів на ці теми на сторінках газет, журналів, у передачах телебачення і радіо, гарячі суперечки з питань національної історії, політики, міжнародних стосунків, проблем суверенітету, а й завоювання ними суверенності, незалежності від центру.

Нарешті, в нових умовах ускладнюються взаємовідносини політики, політичного життя суспільства, політичного керівництва і журналістики. Якщо в умовах тоталітарного режиму вони зводилися до безумовного підпорядкування журналістики політиці за формулою: журналістика — вид політичної діяльності, журналісти — продовження партійного апарату, то в сучасних умовах ці стосунки набувають інших, складніших, а головне, цивілізованих форм. Насамперед змінюється, хоч і не без опору, труднощів політичного і психологічного характеру, погляд на журналіста як на слугу політики і політиків. Поступово відходить у минуле звичка командувати журналістикою і журналістами. Питання ставиться не просто про відносини підпорядкування і субординації, а більше — партнерства, співробітництва, постійної взаємодії.

Правда, сказане скоріше ідеал, ніж норма, оскільки рецидиви заборон, окрику, переслідування журналістів непоодинокі. Щоб стосунки нормалізувалися, потрібне законодавче їх регулювання. Тут багато важить також економічна незалежність засобів масової інформації. Економічні санкції— одна із найбільш поширених форм тиску на засоби масової інформації. Разом з тим така бажана у демократичному суспільстві свобода слова і свобода засобів масової інформації залежить також від рівня професіоналізму, чесності, компетентності журналістського корпусу.

Суб'єктивізм, тенденційність і неточність, несумлінність у подачі інформації, невміння аргументувати і сперечатися, легковажність у ставленні до явищ, намагання спотворити реальність, що трапляється доволі часто, є однією із серйозних причин зниження поваги, авторитету журналістів, а значить, і спроб вдатися до тиску на редакцію та її працівників. Поза тим, у демократичному суспільстві лише суд, незалежний і кваліфікований, має право приймати відповідні рішення щодо засобів масової інформації та їхніх співробітників.

Має цілковиту рацію дослідник журналістики Г. Вичуб, який вважає, що «у нормальному... громадянському суспільстві всі процеси і структури посідають своє, органічно належне їм місце. І політичне значення журналістики тут також певним чином обмежене. Насамперед роллю політики в суспільному житті, звідки виникає певне співвідношення між політикою і журналістикою. Крім того, у процесі взаємодії виникає як суттєва, але тільки частина інформаційного процесу, власне політична журналістика і система видань, яка їй відповідає. У свою чергу виникають і різні типи зв'язків (аж до їх відсутності) між політикою і окремим журналістом, редакційним колективом».

Тому специфічні властивості журналістики як діяльності і засобів масової інформації як інституту зумовлюють необхідність особливого статусу журналістики всередині політичного процесу і його окремих напрямів. Очевидно також, що, як зазначає Г. Вичуб, "ефективність дій окремого журналіста, редакційного колективу в політичному процесі пов'язана не тільки з творчим виконанням функції підручного, а й з участю у складі суб'єкта політичної діяльності».

Термінологічний словник:

Засоби масової інформації (ЗМІ), масмедіа (англ. *mass media*) — різновид медіа, що орієнтовані на одночасну передачу інформації великим групам людей. Включають засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, такі як преса (газети, журнали,